

שיעור כללי

שיקולים ציבוריים בפסיקת הלכה

סוגיית פוקו וזרעו

נעסוק היום בעז"ה בסוגיית 'פוקו וזרעו' נדון בשיטות הראשונים וביאורי האחרונים ונראה כמה מקורות וחידושים בענייני פסיקה ציבורית שיש להם השלכות רחבות.

סוגייתנו

- ראה סוגיית הגמ' כו. 'א"ר שמעון בתחילה היו קוראין אותם' עד 'ר' חייא בר זרנוקי'.
- ביחס לדברי רבי ינאי ראה רש"י ותוד"ה 'משרבו' ועיין עוד רמב"ם פ"א משמיטה הלכה יא' וראב"ד בהשגותיו שם.

שיטת רש"י ותירוצ ראשון בתוס'

- שיטת רש"י ותירוצ ראשון בתוס' שהוא איסור דרבנן ויש להקשות מכמה סוגיות שלא התירו איסור דרבנן משום הפסד:
 - שבת קכא. במשנה ותוס' שם, גמ' ביצה כב.
 - וראה ערוך לנר בסוגיין
 - וראה גיטין ח: בענין כתיבת שטרות על ידי גויים ביישוב ארץ ישראל. וראה מש"כ בספר נתן פרוי על שביעית.
 - וראה ריטב"א ראש השנה לב: ואבני נזר בענין ייחודיותה של מצוות יישוב ארץ ישראל

תירוצ השני בתוספות

- לגבי הגדרת פיקוח נפש ויסודה בסוגייתנו – ראה תשובת דברי חיים מצאנז ח"ב כה' ודברי יציב או"ח קסג'.
- וראה שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון אות לד'. ולהבין דבריו ראה שו"ע סי' שו' יד' ומשנה ברורה שם.
- וראה רמ"א יורה דעה סימן קס סעיף כב'

ביאור שיטת הרמב"ם

- וראה ביאור מהר"י קורקוס על הרמב"ם בהלכות שמיטה א, יא'
- וראה חזון אי"ש שביעית יח', ד'.
- וראה עוד שו"ת משיב דבר לנצי"ב ח"ב סימן נו'. וראה בדברי המגן אברהם שהביא שם.
- וראה קובץ שיעורים לב"ב י:
- וראה מרכבת המשנה חעלמא על הרמב"ם.
- וראה מכתב החזו"א מכתב ידו בסוף דרך אמונה ד'

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה יא

משרבו האנסין והטילו מלכי עב"ם על ישראל לעשות מחנות לחיילותיהן התירו לזרוע בשביעי' דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד, וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם כמו עבודת המלך וכיוצא בהן הרי זה עושה. הקצת הראצ"ל משרבו האנסים וכו'. א"א אנו קבלנו האנסים ארנונא שנוטל המלך חומץ מפירות הארץ ומי שאינו עובדה גוזלין אותה ממנו והמקומות שלא החזיקו בהם עולי צבל ולא היתה שביעית נוהגת בהם אלא מדצריהם בהם התירו לעצור מפני האונס אצל לא צמה שהחזיקו.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכא עמוד א

נכרי שבא לכבות, אין אומרים לו כבה ואל תכבה - מפני שאין שביטתו עליהן. אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו, מפני ששביטתו עליהן.

תוספות מסכת שבת דף קכא עמוד א

אין אומרים לו כבה - אפי' באיסור דרבנן אמירה לנכרי שבות כדאמרין לקמן בפרק שואל (דף קנ). לא יאמר אדם לחבירו שכור לי פועלים כו' דמוקי לה בחברו נכרי וכן מוכח בפרק הדר (דף סז): גבי נייתי חמימי מגו ביתא.

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כב עמוד א

בעא מיניה אביי מרבה: מהו לכבות את הדלקה ביום טוב? היכא דאיכא סכנת נפשות לא קא מבעיא לי, דאפילו בשבת שרי. כי קמבעיא לי - משום אבוד ממון, מאי? - אמר ליה: אסור.

ערוך לנר מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

בתוס' ד"ה משרבו האנסין. וי"ל דמייירי בשביעית בזמן הזה. הראב"ד פ"א מהל' שמיטה (הי"א) כתב דמייירי במקומות דלא אסור רק מדרבנן ובזה ג"כ מתורץ קושית התוס' אכן דעת הרמב"ם שם נראה דסובר כתיורין השני של התוס' דכאן ובהו מיושב השגת הראב"ד שם ולכן פירש ארנונא על חילות המלך שבזה שייך סכנת נפשות כי יהרגוהו אם לא יתן להם די חקם אבל במס לא שייך סכנת נפשות אם לא כמו שנדחקו התוס' לומר דימות בתפיסת המלך אבל הראב"ד שפירש אותו על מס דבזה ליכא פקוח נפשות פירש דאיירי בחו"ל:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד ב

והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלי'; למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, ה"נ אומר לעובד כוכבים ועושה; ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן.

רש"י מסכת גיטין דף ח עמוד ב

אונו – שטר מכירה כמו והיו אונות ופטרות יולאין על שמו (ב"ב דף נב).

אפי' בשבת – אם לקחה מן העובד כוכבים ורואה לילך לדרכו בשבת.

כלאמר רבא – במסכת שבת (דף קכט).

משום ישוב ארץ ישראל – לגרש עובדי כוכבים וליקח ישראל זה.

בתן פריו לר"נ גשטטנר שביעית

עקר טורי ולא כדר ציב. ועוד ויל' עפ"י המבואר בש"ס גיטין (ח:) כותבין עליו אונו ואפילו בשבת דאומר לעב"ס ופוסק ואפי' דלמירר לעב"ס שבות משום ישוב ארץ לא גזור רבנן, ופרש"י משום ישוב א"י לגרש עב"ס וליקח ישראל זה עי"ש. ואי"כ בארנונא דאיכא למיחש שהמלכות תגזול השדה ממנו וכמש"כ הראב"ד, נמלא שיתבטל ישוב ארץ ישראל ועי"כ התיירו בזה איסור שביעית דרבנן.

חידושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף לב עמוד ב

מיהו שמע מינה [ד] לא דחי אמירה לגוי במלאכת תורה אפילו במקום מצוה דהא לא איכא הועתק על ידי אוצר החכמה קרקע בארץ ישראל שכותבין עליו אונו אפילו בשבת על ידי גוי אף על פי [ש]הכתיבה מלאכה, שאני ישוב ארץ ישראל שאינה מצוה לשעתה אלא קיימת לעולם והיא תועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים, וכמו שחששו לזה בהרבה מקומות כדאיתא בגיטין (מ"ז ב').

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן מד

והוא שהרי מבואר ברמב"ם פרק א' מהלכות תרומות [ה"י] דלמאן דאמר יש קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מיד מעשרות אם חזר ישראל וקנאו מן הגוי נחשב ככיבוש יחיד. הנה דקנין ישראל מן הגוי בארץ ישראל נקרא כיבוש ארץ ישראל. וידוע דמלחמת מצוה דוחה שבת אפילו להתחיל לצור בשבת עצמה. כמבואר בלחם משנה בשם הירושלמי סוף פרק ב' מהלכות שבת. ובסוטה סוף פרק משוה מלחמה [סוטה מד ע"ב] מלחמת יהושע לכבש דברי הכל חובה. ועל כן גוף הקנין ודאי מותר. ואף דאין זה כיבוש גמור דהוא רק כיבוש יחיד. הלא נמי אין הקנין מלאכה גמורה. וכשם שכיבוש גמור דוחה מלאכה של תורה. כך כיבוש זה דוחה קנין דרבנן על כל פנים. אך להעלות בערכאות שהוא רק שלא יחזור גוי ויגזול ממנו את הקרקע שהוא כעין נכרים דלא ליתי עלייהו. דלרבנן שם לאו מצוה קרי לה. צריך לטעם משום ישוב ארץ ישראל לא גזור:

שו"ת דברי חיים אורח חיים חלק ב סימן כה

בנידון שאלתו אם מותר לרופא ישראל לחלל שבת לאינו יהודי:

הנה זה פשוט באחרונים בדבר שבות מותר כן כתב בכנסת הגדולה [סי' ש"ל בהגה"ט אות א'] ובתוספת שבת [סי' ש"ל ס"ק ה'] והפרי מגדים [שם בא"א ס"ק ה'] הניח בצ"ע אבל ודאי פשטא דסוגיא נראה דבדרבנן עושין משום איבה:

אך בדאורייתא לא מצינו שמחללין רק משום פיקוח נפש ברי ישראל אבל משום חשש שנאת האיני יהודי לא מחללין שבת באיסור דאורייתא ולהקזי דם הוי דאורייתא ואפילו להניח מה שקורין זאלב להוציא דם לכמה שיטות אסור דאורייתא כמבואר במג"א סי' שכ"ח [סי' נ"ג] (וש"ל) [ושל"ב ס"ק ג'] אבל להקזי דם לרפואה לכל השיטות אב מלאכה הוא ורק על פי פלפול של הבל יוכלו לומר שאינו אב מלאכה אבל לא לאמת ויעוין במג"א [הני"ל] ובחוי"מ [סי' תכ"ד סעיף ב'] גבי חובל בשבת וגם העמדת עליונות לרוב שיטות דאורייתא כמבואר במג"א ז"ל סי' (ש"ל) [שכ"ח הני"ל] ולכן בודאי יש להחמיר אך המנהג ברופאים שמקילין ושמעתי שהוא מתקנות ארצות להתיר להם אבל לא ראיתי זה בספר:

וגם במניעת רפואה מגוי יש לחוש הרבה שיגרם אחר איזה זמן לגזירות ויהיה נוגע לפקו"נ, וזה גם מ"ש בשבילי דוד יור"ד סי' קנ"ד (שכת"ה ג"כ הביאו שם) שמקילין אפי' היכא דאיכא מלאכה דאורייתא דיש פקודה מן הממשלה לזה, שכוונתו ג"כ לזה שע"י מניעת הרפואה יכול לגרם סכ"נ להכלל ויש יסוד לזה.

ולענין דמצי לאישתמוטי דידן דמנטרי שבת וכו' [ע"ז כ"ו ע"א], כתב בהגהות רעק"א בסי' ש"ל במג"א ס"ק ה' מהעבודת הגרשוני סי' קכ"ג, דדוקא לגבי אינש דעלמא אבל לגבי מושל גדול אין זה התנצלות ואיכא משום איבה עיין שם. ובגוף התשובה בעבוה"ג הלשון, דאיכא איבה ואיבה ויש לחוש לתקלה, וכפל שם דיש לחוש לתקלה, ונראה בכוונתו שיכול להיגרם בסיבת זה חשש סכ"נ, ובכה"ג כתב גם בחת"ס יור"ד סי' קל"א להתיר מלאכה דאורייתא, וגם כת"ה מביאו שם.

ולזה ועד הארצות ברוב חכמתם שהכירו מצב ישראל בין האומות ותהלוכותיהם, ראו לצורך גדול להתיר שאם ימנעו רפואה מנכרי יגרם הדבר ויתגלגל לסכ"נ, וראו שבעתים הללו בכל נכרי הוי כגדר מושל גדול דעבוה"ג, ולכך התירו גם במלאכה דאורייתא דהמה קבעו שזה נוגע לפקו"נ. ונוכל לראות עד כמה חששו לסכנה, כי אף בספרי הפוסקים שמוזכר שלא לעשות לעכו"ם, ציינו בספרים לעיין בהקדמה ששם מבואר דרך עכו"ם הקדומים עו"ז וכו', הרי שחששו אפי' להזכיר זה הדין, ובודאי עכו"ם שבדורות אחרונים לא יקבלו התירוץ דידן דמנטרי שבת וכו', ויתעורר שנאה עזה כמו שראינו בעוה"ר עד היכן הגיעה שנאת העכו"ם, ולכך התירו אף מלאכה דאורייתא. וזה כוונת אא"ז בדי"ח במ"ש בסוף תשובה הנ"ל וזה דין גמור. ונתחזקו דברי כת"ה בזה.

שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון לד'

לד' במ"ש הפוסקים כח"מ (סוף סי' ע"ז, ח' מחללין שבת בשביל כח שדולים לאסור) — לפיכך בלתי כח"מ י"ל לטעם, שחשש דין וחשש נפשה על קידוש השם, אי"כ הוי טענה נפש חמה, ואפי' כשרוצין לאסור, ה"א י"ל לטעם לנפשה, ומהרה נפשה, כמחשבה ר"ח כחיות, ואפי' בפנייה י"ל לטעם לנפשה, ודאכתי לא דרשנו להם דקרקע שולש כח"מ, וזו נפשה חשיבה. — וכפרה להפסיק דאפי' במקום שא"ז לחסור נפש, מ"מ שרי להחמיר, אי"כ י"ל לטעם גם בכל העבירות לזה. — ואין זו טענה למד, למה נחלל אצטו פל"י את השבת, הרי כידו להל"ל את שבתו, שלא לחסור נפשו על קידוש השם, ולפני"ד, אפי' מי שרצה לאבד נפשו, מחזין חט להל"ל, אפי' בשבת. — ואין חסידים חמה שכתב רש"י (סנהדרין פ"ב, ב), דכא"ז כח חסידים על פסקי נפשות ונפול הכל פלוג, דאין חפזין בשבת, אף ופסחא כבד איט דורף, דהסם שא"ז, דמשיקרא בשם הנפילה פלוג, הי"ט מחזין חט פלוג להכריז, וכדכונן דמי, אבל לא משום פשיטתא דאפקד נפשה לקפלה אין טקלין לו. — וכפרה, דכא"ז כח חסידים דנא קא חסר נפשה לקפלה. — ולפני"ד שה"מ לא הכיח קר דינא כלל, דכא"ז על פסקי נפשות אין חפזין. — ואין לפקד על עיקר הענין לפי שהוא חשש רחוק, לא ולמד חמה שהתירו לזרוע בשביעית, למד שפחא, חשי

ארטנא, מפני שחזין בפנייה, וע"י חס"י פקד זה בורר, והתירו ג"כ לפסידים והייט חסד כיסופא דפנייה, והסיר כל ה"ל אפי' למ"ד שביעית בזה"ל חס"מ.

הועתק על ידי אוצר החכמה

שולחן ערוך יורה דעה הלכות רבית סימן קס סעיף ב'

מותר ללוות ברבית <כא> מפני כט"ל פקוח נפש. הגה: לו ועי"ל סי' קס"ט וזכ"ר קע"ג לאסור ללוות ברבית לאורך קהל, ואפילו אינו רבית קאזנה, כל שכן ברבית קאזנה לאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לאורך קהל ברבית קאזנה ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא שנאמר שמהשנים צרכי קהל לפקוח נפש או לאורך מורה, כמו שיתבאר לקמן סימן קע"ב. אבל אין לסמוך על זה, כי אם לאורך גדול. (רוב הג"ה הם ד"ע).

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שו סעיף י'

מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה; ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות ואי לא בעי, כייפינן ליה.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שו סעיף י'

(נו) שהוציאו ביתו - אורחא דמלתא [מד] נקט וה"ה אחר רשאי לחלל שבת כדי להצילה מהאיסור הגדול וכ"ז מיירי שהוציאה א"י מביתו באונס וע"כ התירו לו לשום לדרך פעמיו להצילה דק"ל אם אינו פושע חייב לעשות איסורא זוטא כדי שלא יעשה חבירו איסורא רבא אבל אם פשעה אין לו לאביה לחלל שבת עבורה דאין אומרים לו לאדם חטוא כדי שיזכה חברך ודוקא באיסור דאורייתא אבל באיסור דרבנן דעת הא"ר דיש להקל לעבור כדי להצילה:

(נד) חוץ לשלש פרסאות - היינו אף דיש בזה איסור דאורייתא לאיזה פוסקים וה"ה אם יצטרך לחלל שבת עי"ז באיזה מל"ט מלאכות ג"כ שפיר דמי דכאשר תמר את הדת לגמרי תחלל שבת ותעבור עבודת גלולים כל ימיה ואם הוא יחלל שבת פ"א נקרא איסורא זוטא נגד זה. כתב המ"א צ"ע אם הבת קטנה ורוצים להוציאה מכלל ישראל אם יעשה הגדול חטא בשבילה דהא קי"ל דאין ב"ד מצווין להפרישה מאיסור או דילמא מידי דהוי אפקוח נפש שמחללין על הקטן דאומרים חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה ה"נ כן ובא"ר דעתו להקל דאם לא ישתדל להצילה תשאר כן גם בגדלותה:

דברי סופרים שם בשם תשובת מהר"י הלוי אחי הט"ז

(קמז) כי אם לצורך גדול. (חכג) היינו כגון שיש לחוש קצת שמחוק כך יבא חס"כ איזה פקוח נפש והדבר נמוך ואי אפשר לגבות המעות בעת ההיא מהקהל, אבל אם אין לחוש כלל בשום דבר שיגרם איזה פקוח נפש ודאי לאסור, ואף במקום שיש חשש קצת כמזכר אין זה כי אם בשעת ההלוואה שהדבר נמוך, אבל חס"כ שיש להם זמן לגבות המשלומין מבני הקהל ודאי שמחוייבים לגבות ולשלם בהגיע הזמן ולא להרחיק הזמן עוד ולתת ריות יוקר ^{לפי חזונו} שלא בהיתר.

דברי סופרים עמוד מס' 47 הלכות רבית יב"ר, נחום בן משה יצחק אהרן הורו"ס ע"י מכנת אוצר החכמה

וביאור לשון רבינו אפשר דבזמן הזה מיירי אף על פי שלא פירש כיון שכתב משרבו האנסים והתירו וכו' ממילא דבזמן הזה הוא וכאשר כתבתי או אפשר שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה מפני האונס כיון שהיא מלאכה לאחרים וגם אפשר לבוא לידי צער קרוב לידי סכנה.

חזון אי"ש שביעית יח,ד

ואע"ג דמשום ארנונה התירו הכל כדאמר סנהדרים כו. התם אניסי טפי על ידי המלכות וקרוב הדבר לפיקוח נפש על ידי עניות וגביית ארנוניות.

שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו

והא דמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונה התם לא משום פסידא דהא קתני שם במשנה משרבו האנסים וקאמר עלה בגמרא מהו ניהו ארנונה הרי דקרי להו אונס היינו שאנסו אותם שיזרעו בשביעית כדי שיהיה להם לקחת את הארנונה, ואפילו לתירוצו הראשון בתוס' שלא היה פק"נ מ"מ אנסו אותם בעונש יסורים ומניעת מאכל ומשתה או הכאת הגוף בפרט שכן היה צווי מלך אשר מחויבים לזרוע וענוש יענוש מי שיעבור על זה וא"כ כיון שהוא דרבנן במקום אונס המלך לא העמידו חכמים דבריהם אף כי לא היה חשש סכנה .. והרמב"ם (פ"א מה' שמיטה ויובל הי"א) כתב וז"ל משרבו והטילו מלכים על ישראל לעשות מזונות לחיילותיהן התירו לזרוע בשביעית דברים שצריכים להם עבדי המלך בלבד וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם כמו עבודת המלך וכיוצא בהם ה"ז עושה ומהשגת הראב"ד שם משמע דהרמב"ם אפי' בזמן שהוא מה"ת התיר ואם נימא שבמקום סכנה מיירי ומשום פק"נ שריא א"כ למה נקט וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית כיון דמשום פק"נ שריא מה לי אנס מלך או אנס אחר, וע"כ הנראה דבאמת ברישא לא מיירי הרמב"ם במקום שיש סכנת נפשות רק הטילו המלכים לעשות מזונות לחיילותיהם ומי שלא ימלא את פקודתו ענוש יענוש כחך הקצוב, ופסק הרמב"ם דאף שאין זה סכנת נפשות רק משום דבר מלך שלטון משום הך אונס לבד התירו לזרוע אף בעת שהיה מה"ת, והטעם י"ל כמו שפסק המג"א באו"ח (סי' תרנ"ו) שמותר לעבור על ל"ת מפני שלום מלכות והביא ראיה מהא דרצו חז"ל להקריב את הקרבן אשר הביא בר קמצא ועשה בו מום אלא שר"ז בן אבקולס מיחה שלא יאמרו בעלי מומים קרבים ע"ג המזבח שלא ידעו שהטעם היה משום שלום מלכות משמע לולא האי גזרה היו עוברים על ל"ת להקריב בע"מ ע"ג המזבח משום שלום מלכות, וע"כ פסק הרמב"ם הכא נמי שמותר וכתב עוד וכן מי שכפאו אנס לעשות הר"ז עושה והכא מטעם אונס וחשש סכנה מותר לעשות והוא שני דינים דשניין דא מן דא ודברי הרמב"ם כמין חומר.

מגן אברהם סימן תרנו

משמע קצת בגיטין ד' נ' ובמעש' דבר קמצא שמותר לעבור על ל"ת מפני אימת המלכות ע"ש:

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף י' עמוד ב

איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא, שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו; שדרינהו קמיה דרבא, קבלינהו משום שלום מלכות. שמע רבי אמי איקפד, אמר: לית ליה ביבש קצירה תשברנה נשים באות מאירות אותה? ורבא? משום שלום מלכות.

קובץ שעורים בבא בתרא אות נו

ובהאי דשרי משום שלום מלכות, אי נימא דהא דביבש קצירה תשברנה הוא איסור דאורייתא יהא מוכח מכאן דשלום מלכות דוחה איסור דאורייתא [וכמדומה שבמג"א חקר בזה]
מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה יא
(גם י"ל דסובר רבנו דכל שזרע שלא לצרכו לא חשיב שדך לא תזרע דדבר תורה היינו דוקא זריעה לצורך אכילה או לסחורה אבל לעשות עבודת המלך בחנם מותר ד"ת ושרי אפי' באונס ממון) וזהו מ"ש רבנו וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם.

מכתב החזו"א מכת"י בסו"ס דרך אמונה ד'

השטחים הגובלים עם האינס יהודים ושכנר ניסו השכנים להשיג גבולם ושהדבר מביא לידי פגישות מסוכנות ושאלו למנוע הדבר נחרישה לחוד ושהחרישה הזאת לא תועיל לזריעה צמולאי שביעית קרוב הדבר שמלכ זה חשוב כאונס ארנונה.

הועתק על ידי אוצר החכמה